

**Η ΤΡΑΓΕΔΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ.
ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ
ΣΤΗ ΝΑΞΟ (1723)
ΓΩΓΩ Κ. ΒΑΡΖΕΛΙΩΤΗ***

Όταν στα 1626, το πλοίο της ιησουϊτικής κινητής ιεραποστολής του Αιγαίου εξώκειλε στη Νάξο, με επιβάτες τον Δομήνικο Μαυρίκιο, εμβληματική μορφή της Ιησουϊτικής αποστολής στο Αιγαίο και τον Anton Perrin, ηγούμενο του Αγίου Βενεδίκτου στο Γαλατά, ο γάλλος πρόξενος στο νησί Χρυσίνος Κορονέλλος και ο λατίνος αρχιεπίσκοπος Rafaele Schiattini δεν έχασαν την ευκαιρία να συζητήσουν το ενδεχόμενο ίδρυσης θυγατρικής μονής στο νησί. Το σχέδιο βρήκε σύμφωνους τους δυο επιφανείς μοναχούς – άλλωστε ο Μαυρίκιος είχε ήδη ξεκινήσει τις σχετικές διαδικασίες το 1624, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Ο Perrin εξέτασε την πρόταση, η οποία ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκή για τη Γαλλική Αποστολή, και το 1627 παρέλαβε την «Καπέλλα Καζάτζα» μαζί με την περιουσία και τις εισπράξεις της. Έτσι, ξεκίνησε η πολυετής παραμονή των Ιησουϊτών στο νησί, με πρώτο ηγούμενο τον Mathieu Hardy και στενό του συνεργάτη τον Giorgio Casano, σικελικής καταγωγής.¹

Από τις πρώτες μέρες της εγκατάστασής τους, οι Ιησουϊτες Πατέρες έδωσαν το στίγμα της παρουσίας τους στο νησί. Επιθυμία της Αποστολής ήταν η ομαλή ένταξή της στην τοπική κοινωνία και η ειρηνική και εποικοδομητική συνύπαρξη με τον πολυποίκιλο ντόπιο πληθυσμό. Αυτό αποτέλεσε έργο συστηματικής φροντίδας για τους μοναχούς, οι οποίοι, όπως τεκμηριώνουν και οι αρχειακές πηγές, με την πάροδο των ετών, κατάφεραν να αποκτήσουν την εμπιστοσύνη των γηγενών, και να δημιουργήσουν στενούς δεσμούς μεταξύ τους.²

Σημαντικό ρόλο σε αυτήν την προσέγγιση, έπαιξε και η ίδρυση του σχολείου της Μονής, στο πρότυπο εκείνου της Γαλλικής Αποστολής στην Κωνσταντινούπολη, όπως άλλωστε και

* Επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

1. Ι. Ν. Δελλα-Ρόκκας, «Η Καπέλα Καζάτζα, η Αδελφοσύνη και η Εμπορική Σχολή Νάξου», Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 4 (1964), σ. 439-468· Μ. Ν. Ρούσσος-Μηλιδώνης, Ιησουϊτες στον ελληνικό χώρο (1560-1915), εκδ. Κ.Ε.Ο., Αθήνα 2001, σ. 151-158. Σχετικά με την εγκατάσταση των Ιησουϊτών στο νησί βλ. συγκεντρωμένη την πλούσια βιβλιογραφία στο Β. Πούχνερ, «Θεατρολογικά, εκκλησιαστικά και λαογραφικά της παλαιάς Νάξου», Κείμενα και αντικείμενα, Αθήνα 1997, σ. 149-197.
2. Μ. Καμπανιόλο, «Η μονή Ιησουϊτών Νάξου μεταξύ ιεραποστολής και παραγωγικής επιχείρησης», στο: Σ. Ψαρράς – Ι. Προμπονάς (επιμ.), Πρακτικά του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων», (Φιλώτι, 3-6 Σεπτεμβρίου 1992), Αθήνα 1994, σ. 597-626. Οι σχέσεις των κατοίκων του νησιού με τη Μονή παρουσιάζονται με ενάργεια και στις συμβολαιογραφικές πηγές της εποχής. Ενδεικτικά, από το πλούσιο δημοσιευμένο υλικό βλ. Β. Σφυρόερας, «Κυκλαδικά έγγραφα εξ ιδιωτικών συλλογών, σειρά Α', Ναξιακά», Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 5 (1966), σ. 635-667· Αντ. Φλ. Κατσουρός, Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αιώνας, τύπ. Κ. Γ. Κυπραίου, Αθήνα 1968, ανάτ. από την Επετηρίδα της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 7 (1968), σ. 24-337· Αναστασία Σιφωνίου-Καράπα – Γ. Ροδολάκης – Λυδία Αρτεμιάδη, «Ο Κώδικας του νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη 1680-1689: (χφ. Γ.Α.Κ. 86), Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1990, ανάτ. από την Επετηρίδα του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου 29-30 (1982-1983), σ. 125-1311· Στ. Εμμ. Ψαρράς – Μ. Campragnolo, Ο νοτάριος της Νάξου Στέφανος Τ(ρ)ουμπίνος (1712-1738), Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κυκλάδων, Αθήνα 2010· Δήμητρα Π. Καραμπούλα – Γ. Ε. Ροδολάκης, Ο κώδικας Vaticanus Graecus 2639: Ναξιακά νοταριακά έγγραφα του δουκάτου του Αιγαίου και της τουρκοκρατίας (1472-1598 και 1702-1798), Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου 44 / Παράρτημα 12, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2012-2013.

όλες οι εκπαιδευτικές μονάδες που ιδρύθηκαν στα νησιά του Αρχιπελάγους, με κύριο στόχο, τη διάδοση του καθολικού δόγματος.³ Σ' αυτό το πλαίσιο, χρησιμοποίησαν ως μέσο προσέγγισης των γηγενών τις σχολικές θεατρικές παραστάσεις, στα πρότυπα των κολλεγίων της Ευρώπης, όπου το θέατρο αποτελούσε εκπαιδευτικό μέσο, έχοντας παγιωθεί στη σχολική πρακτική με την ένταξή του στο μάθημα της ρητορικής, σύμφωνα με το αναλυτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα του τάγματος.⁴ Με αφετηρία λοιπόν την επιμόρφωση αλλά και τον προσηλυτισμό των κατοίκων των αιγαιοπελαγίτικων νησιών, το θέατρο μπήκε στην καθημερινή ζωή τους.

Ειδικότερα η περίπτωση της Νάξου έχει αποτελέσει πεδίο πολλών και σημαντικών ερευνών οι οποίες έφεραν στο φως πληροφορίες μοναδικής σπανιότητας και αξίας για την ελληνική θεατρολογική ιστοριογραφία. Τόσο οι δραματουργικές όσο και οι παραστασιογραφικές πηγές σχηματίζουν μια αρκετά ευκρινή εικόνα, η οποία εγγράφεται στην ευρύτερη τάση συγγραφής και παράστασης έργων ηθικοδιδασκτικού χαρακτήρα και θρησκευτικής θεματολογίας, αλλά και τη διοργάνωση λαμπρών εκδηλώσεων «παρα-θεατρικού» χαρακτήρα, συνήθως στο πλαίσιο θρησκευτικών εορτών, οι οποίες προσέλκυαν πλήθος θεατών, καθολικών, ορθοδόξων, αλλά και αλλοθρήσκων.⁵ Επρόκειτο για συνήθειες δυτικές, που όμως, αποκτούσαν υπερ-θρησκευτικό και υπερ-πολιτισμικό χαρακτήρα. Παρά την τουρκική παρουσία, σε αυτές τις περιπτώσεις η εικόνα δεν διέφερε από εκείνη που είχε διαμορφωθεί στις φραγκοκρατούμενες περιοχές του ελλαδικού χώρου, αφήνοντας τη σφραγίδα της στην κουλτούρα και τον καθημερινό βίο των κατοίκων.⁶

3. Πούχνερ, «Θεατρολογικά, εκκλησιαστικά και λαογραφικά της παλαιάς Νάξου», σ. 160-165, με βιβλιογραφία και ο ίδιος, «Ελληνικές παραστάσεις του θρησκευτικού θεάτρου στην Κωνσταντινούπολη και το τουρκοκρατούμενο Αιγαίο (1600-1750)», Διάλογοι και διαλογισμοί. Δέκα θεατρολογικά μελετήματα, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 2000, σ. 17-60.
4. Γενικά για τη θεατρική δραστηριότητα των καθολικών ταγμάτων στην Ευρώπη, στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας και τη μεταφορά της συγκεκριμένης πρακτικής στο Αιγαίο Πέλαγος βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στο Β. Πούχνερ, «Ο "Ζήνων" και το πρότυπό του», Ελληνική Θεατρολογία. Δώδεκα μελετήματα, Εταιρεία Θεάτρου Κρήτης - Κρητική Θεατρική Βιβλιοθήκη τ. 2, Αθήνα 1988, σ. 252-257, 259-267. Βλ. επίσης, Ν. Κεφαλληνιάδης, «Η παιδεία εις Νάξον: Φραγκοκρατία, Τουρκοκρατία, νεώτεροι χρόνοι», Μνημοσύνη: ετήσιον περιοδικόν της Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών επί του Νεώτερου Ελληνισμού 5 (1974-1975), σ. 73-114.
5. Βλ. Γωνών Βαρζελιώτη – Β. Πούχνερ, «Νέες ειδήσεις για (παρα)θεατρικές εκδηλώσεις των καθολικών ταγμάτων στον αιγαιοπελαγίτικο χώρο την εποχή της Αντιμεταρρύθμισης. Παραλείπόμενα για σχολικές παραστάσεις και παραστατικές λιτανείες», Παράβασις 6 (2005), σ. 17-41, όπου και συγκεντρωμένη η προηγούμενη βιβλιογραφία.
6. Από την πλούσια βιβλιογραφία βλ. Β. J. Slott, *Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonization latine et occupation ottoman, c. 1500-1718*, τ. 1, 2, Leiden-Κωνσταντινούπολη 1982· Aglaia E. Kasdagli, *Land and marriage settlements in the Aegean: A case study of seventeenth-century Naxos*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας και Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Βενετία 1999· Αγλαΐα Κάσδαγλη, «Φτωχοί και πλούσιοι στη Νάξο του 17ου αιώνα. Αντιλήψεις, συμπεριφορά και πραγματικότητα», Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής, επιμ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Βενετία 1998, σ. 109-116· η ίδια, «Η ναζιώτικη κοινωνία στους νεότερους χρόνους», στο Νάξος. Αρμενίζοντας το χρόνο, Μ. Σέρνης – Στ. Ψαρράς (επιμ.), Νάξος 2006, σ. 179-187· η ίδια, «Συλλογική μνήμη και κοινωνική πραγματικότητα. Οι αρχοντικές οικογένειες της Νάξου μετά την πτώση του δουκάτου», στο Ν. Γ. Μοσχονάς – Λίλυ Μ.-Γ. Στυλιανούδη (επιστ. επιμ.), Το Δουκάτο του Αιγαίου: πρακτικά επιστημονικής συνάντησης (Νάξος-Αθήνα 2007), Ακαδημία Αθηνών – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2009, σ. 439-446· Μ. Ν. Ρούσσος-Μηλιδώνης, (εισαγ.-μτφρ.-σχόλ.), Η τουρκοκρατούμενη «Ελλάδα» μέσα από ανέκδοτα έγγραφα Ιησουιτών του 17ου και 18ου αιώνα, Κ.Ε.Ο., Αθήνα 2002· Αθ. Κωτσάκης, «Σχέσεις Ελλήνων Ορθοδόξων και Λατίνων στις Κυκλάδες κατά την εποχή του Δουκάτου του Αιγαίου (13ος-16ος αιώνας)», στο Μοσχονάς – Στυλιανούδη (επιστ. επιμ.), Το Δουκάτο του Αιγαίου, ό.π., σ. 309-319· ο ίδιος, Η διαμόρφωση του πολιτισμικού τοπίου της νήσου Νάξου από το 1204 έως και την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου-Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών-Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας

Η σημαντικότερη όμως σύνδεση της Νάξου με την πρώτη φάση της νεοελληνικής δραματουργίας πραγματοποιείται 100 περίπου χρόνια μετά από την εγκατάσταση των Ιησουϊτών και την αδιάλειπτη παρουσία τους στα κοινά του τόπου. Στις 29 Δεκεμβρίου του 1723 παίχθηκε στο νησί η Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου.⁷ Παρόλο που δεν είναι γνωστός ο συγγραφέας του έργου, δεν μπορεί παρά να αναζητηθεί στο περιβάλλον του Ιησουϊτικού Κολλεγίου, σύμφωνα με την παγιωμένη τακτική να γράφει τα συγκεκριμένα κείμενα ο καθηγητής της ρητορικής.⁸ Η υπόθεση του έργου βασίζεται στον βίο του Αγίου Δημητρίου, ενός αγίου ιδιαίτερα αγαπητού στους ορθοδόξους, προφανώς προκειμένου να εξασφαλιστεί η θετική προδιάθεση του ορθόδοξου κοινού.

Το πεντάπρακτο κείμενο είναι γραμμένο στην ελληνική ομιλούμενη γλώσσα, με κάποια ιδιωματικά τοπικά στοιχεία.⁹ Φιλολογικές μελέτες έχουν τεκμηριώσει και τη χρήση όρων του κρητοβενετικού ιδιώματος ενώ ξεχωριστή μνεία αξίζει να γίνει στη σχέση του κειμένου με τον Κατσούρμπο, την Ερωφίλη και την Πανώρια του Γεωργίου Χορτάτση.¹⁰ Ο συγγραφέας, που φαίνεται ότι γνώριζε τα έργα του Χορτάτση, πρωτοτυπεί, εισάγοντας στο θρησκευτικό δράμα εντερμέδια με έντονα κωμικά στοιχεία, και μάλιστα σκηνές στις οποίες πρωταγωνιστούν οι κωμικότεροι τύποι της κρητικής κωμωδίας.¹¹ Ο παλικαράς στρατιωτικός με τα ψευδοκατορθώματά του, ο Δοτόρες με τα πομπώδη λατινικά του και ο διαρκώς πεινασμένος υπηρέτης αποφορτίζουν τον διδακτικό χαρακτήρα του έργου, και διαφοροποιούν την ατμόσφαιρα της παράστασης.

Τα κειμενικά δάνεια από την κρητική δραματουργία, σε μια εποχή που λόγω της τουρκικής κατάκτησης η παραγωγή έχει πλέον διακοπεί, αποδεικνύουν την ισχυρή της δυναμική στο σύνολο του αναγνωστικού κοινού και την κινητικότητα των συγκεκριμένων κειμένων στον ελλαδικό –και όχι μόνο– χώρο αρκετά χρόνια ύστερα από το τέλος της ελληνοβενετικής συμβίωσης, η οποία δημιούργησε συνθήκες ευνοϊκές για την πολιτισμική ανάπτυξη

και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, Καλαμάτα 2013. Βλ. επίσης π. Εμ. Ρεμούνδος, Βιβλιογραφία για τη Νάξο, Καθολική Αρχιεπισκοπή Νάξου-Τήνου, Νάξος 2005.

7. Η Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου. Θρησκευτικό δράμα με κωμικά εντερμέδια, αγνώστου ποιητή, που παραστάθηκε στις 29 Δεκεμβρίου 1723 στη Ναξία. Κριτική έκδοση με εισαγωγή, σημειώσεις και γλωσσάριο Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης – Βάλτερ Πούχνερ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο-Αθήνα 2001, στο εξής Η Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου.
8. Ό.π., σ. 106.
9. Για τη γλώσσα του έργου βλ. την εισαγωγή του Β. Πούχνερ στην έκδοση της Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου, σ. 107-114 και του ίδιου, «Φιλολογικές και θεατρολογικές παρατηρήσεις στα δραματικά κείμενα του Αιγαιοπελαγίτικου Θεάτρου (1600-1750)», Καταπακτή και υποβολείο. Δέκα θεατρολογικά μελετήματα, εκδ. Εργο, Αθήνα 2002, σ. 19-35. Γενικότερα για την τοπική διάλεκτο βλ. Ι. Κ. Προμπονάς, Η γλώσσα των ναξιακών εγγράφων (1433-1837) και το παλαιότερον ναξιακόν ιδίωμα, Κ. Γ. Κυπραίος, Αθήνα 1968.
10. Βλ. Β. Πούχνερ, «Η κληρονομία του Κρητικού Θεάτρου στη Νάξο (17ος/πρώτο μισό του 18ου αιώνα)», Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση, Αθήνα 1995, σ. 249-257· ο ίδιος, «Για μια τυπολογία απηχήσεων και χρήσεων του Κρητικού Θεάτρου σε δραματικά κείμενα του 17ου και 18ου αιώνα. Μεθοδολογικοί προβληματισμοί γύρω από τις έννοιες «επίδραση» και «διακείμενο» στο ελληνικό προεπαναστατικό θέατρο», Ράμπα και Παλκοστένικο, Πορεία, Αθήνα 2004, σ. 29-58· Τασούλα Μαρκομιχελάκη, «Ο Κατζούρμπος και η Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου. Σχέσεις ανάμεσα στα δύο κείμενα», στον τόμο Στ. Κακλαμάνης – Αθ. Μαρκόπουλος – Γ. Μαυρομάτης (επιμ.), Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης - Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2000, σ. 465-473.
11. Πρόκειται για τον «Πολέμαρχο, μπράβο με το κοπέλι ντου τον Κάσσανδρον», και τον «Δοτόρε», τρεις από τους κατεξοχήν κωμικούς τύπους της κρητικής κωμωδιογραφίας της Αναγέννησης. Βλ. σχετικά Γωγώ Κ. Βαρζελιώτη, Κρητική κωμωδία και καθημερινή ζωή: σχέση σκηνικής εικόνας και κοινωνίας στο βενετοκρατούμενο Χάνδακα, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Θωμάς Φλαγγίνης 5, Αθήνα-Βενετία 2011 και συγκεκριμένα για τον τύπο του γιατρού βλ. Β. Πούχνερ, Η μορφή του γιατρού στο νεοελληνικό θέατρο. Μια δραματουργική αναδρομή, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004.

του νησιού.¹² Οι διπλές δραματουργικές επιρροές του κειμένου, από τη μια πλευρά δηλαδή τα έργα του Χορτάτση και από την άλλη η δραματουργική αισθητική των καθολικών μοναχικών ταγμάτων, ο συνδυασμός μιας κατεξοχήν κοσμικής δραματουργικής γραφής με τα ηθικοδιδασκτικά μπαρόκ κείμενα θρησκευτικού περιεχομένου που συνήθως παίζονταν στα ιησουϊτικά κολλέγια δίνουν στο έργο έναν ξεχωριστό χαρακτήρα. Από μιαν άλλη οπτική, οι επιρροές αφενός από τα έργα της κρητικής δραματουργίας, επηρεασμένα από την βενετική δραματουργική γραφή και αφετέρου τα ιησουϊτικά εκπαιδευτικά δράματα, με καταβολές από τη Δύση, προσδίδουν στην Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου δυτικόφερτη χροιά, η οποία όμως εξισορροπείται από τη γλώσσα και το δεκαπεντασύλλαβο στίχο, που δίνουν έντονο το ναξιωτικό στίγμα.

Το έργο είναι γεμάτο αντιθέσεις, μέσα από έναν διαρκή δια-δραματουργικό διάλογο: Ένας ορθόδοξος άγιος στη γιορτή του ιησουϊτικού κολλεγίου, οι τραγικοί ήρωες του δράματος πλάι στους κωμικούς τύπους της κωμωδίας, τα υψηλά ηθικοπλαστικά νοήματα και στη συνέχεια οι κωμικοί διάλογοι των ιντερμεδίων, οι γλυκές μελωδίες ύστερα από τις συγκινησιακά φορτισμένες σκηνικές εικόνες του μαρτυρίου, πέντε πράξεις αλλά με ξεχωριστό πρόλογο η καθεμία, δύο επίλογοι, η νησιώτικη διάλεκτος μέσα σε ένα περιβάλλον καθολικό, λίγα ιταλικά αλλά και τα αστεία λατινικά του Δοτόρε, όλα αυτά εξηγούνται από τους δύο επιλόγους του έργου, οι οποίοι δίνουν σημαντικά στοιχεία για την ταυτότητα του συγκεκριμένου θεάματος.

Ο επίλογος του έργου, ύστερα από τη θυσία και την αγιοποίηση του Δημητρίου, επαναλαμβάνει συνοπτικά το ηθικό δίδαγμα και παρακινεί τους πιστούς να παραδειγματιστούν μιμούμενοι τις αρετές του. Αυτός ήταν ο λόγος του «θεάτρου», που παρουσιάστηκε, και γι' αυτό οι συντελεστές του ζητούν την επιείκεια του κοινού.

«[...]Είδετε 'δω την σήμερον, άρχοντες, το μαρτύριο
και την κορώνα πού 'βαλεν ο Άγιος απ' τον Κύριο.
Αποδεχτήτε, το λοιπόν, ως η τέχνη ορίζει
κ' εκάμεν στο θέατρον, δίχως να μας 'μποδίζη.
Τινάς από του λόγου σας κι από την αφεντιά σας
επράξετε ενάρετα ως είν' το μάθημά σας.
Ο σκοπός μας την σήμερον είναι δια ν' αγαπάτε
τον Δημήτηρην τον Άγιον και να τον επαινάτε.
Φανερή 'ναι, στου λόγου σας, η εδική ντου ανδρεία,
δια τούτο πρέπει πάσα εις με παστρική καρδιά
Να μιμηθεί τες αρετές και τες αγίες του πράξεις,
προφέροντάς τες πάντοτε με τιμημένες τάξεις.
Ο ζήλος μας ο περισσός σιμά στην αγιωσύνη
Του αγίου Δημήτριου και στην παστρικοσύνη,
Στο θέατρον την σήμερον με περισσή χαρά μας –
συμπαθισμένα' ας είν' λοιπόν όλα τα σφάλματά μας [...)].¹³

12. Χρύσα Μαλτέζου, «Η Κρήτη ανάμεσα στη Γαλινοτάτη και τη Βασιλεύουσα», *Cretan Studies* 6 (1998), σ. 3-20 και η ίδια, «Η καθημερινή ζωή στη βενετοκρατούμενη Κρήτη: κατάσταση και προοπτική έρευνας», *Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 2/1, Ηράκλειο 2000, σ. 7-30. Βλ. επίσης, Χρύσα Μαλτέζου (επιστ. διεύθ.), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα. Προσεγγίζοντας την ιστορία της*, τόμ. 1 και 2, Αθήνα-Βενετία 2010, με εξειδικευμένες εργασίες σχετικά με όψεις του καθημερινού βίου και της πνευματικής ζωής και βιβλιογραφία.

13. Η Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου, Επίλογος, στ. 274-289.

Και σύμφωνα με τον δεύτερο επίλογο του έργου, τον «επίλογο υστερινό», το κοινό ήταν πολυπληθές και πολυποίκιλο. Έτσι λοιπόν, όσοι συμμετείχαν στην παράσταση ευχαριστούν τον καθολικό αρχιεπίσκοπο, τους «πατέρες και παπάδες», «Φράγκους και Ρωμνιούς», τον γάλλο πρόξενο με την οικογένειά του, τους άρχοντες, τους πλούσιους και τους φτωχούς, τους φίλους τους, τις αρχόντισσες και τις αρχοντοπούλες.

«[...] Πρώτα κι αρχής ευχαριστώ τον άγιον ποιμένα,
τον δεσπότην Γιουστινιανόν, που παρ' άλλο κανένα
Εσταθηκένη άξιος κι απ' όλους τιμημένος,
στον αρχιερατικόν βαθμόν και θρόνον καθισμένο.
Δεύτερο, στους αιδέσιμους πατέρες και παπάδες,
Φράγκους, Ρωμνιούς, που με πολλές και παρά πλήσες χάρες
Μας ετιμήσαν νά 'ρθουσιν να δουν και να γροικίσουν
του Αγίου το μαρτύριο, δίχως να μας μποδίσουν.
Τρίτο τον άρχον κούνσουλο με όλην την γενιά του,
Με την αρχοντοπούλαν του και την αρχόντισσάν του.
Τέταρτο, ευχαριστούμενε τσ' άρχοντες τσ' εδικούς μας,
Φράγκους, Ρωμνιούς, πλούσους, φτωχούς
και τους εγκαρδιακούς μας.
Πέμπτο, όλες τες αρχόντισσες και τες αρχοντοπούλες,
Πλούσες, φτωχές, καλές, κακές, ευχαριστούμεν τζι ούλες.
[...]
Μερικά ευχαριστούμεν τσ' αφέντες τους πατέρες
της συντροφίας του Ιησού, που όλες τες ημέρες
Της ζωής τωνε τες περνούν δια να μας μαθητέουν
γράμματα, και μ' ευλάβεια μασε διδασκαλεύουν [...]».¹⁴

Επρόκειτο δηλαδή για μια μεγάλη ανοιχτή γιορτή, την οποία παρακολούθησε ίσως το σύνολο του πληθυσμού. Υπερέβαινε την τυπολογία της σχολικής παράστασης και αποτελούσε ένα κοινωνικό γεγονός.

Αυτό άλλωστε επιβεβαιώνεται και από την σύνθεση του θιάσου. Το χειρόγραφο της Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου παρέχει τη δυνατότητα να ανασυνθέσουμε την εικόνα της παράστασης, εφόσον δηλώνεται η ημερομηνία της («Ναξία, 1723 Δικεμβρίου 29, Σ. Ν.») και δίπλα στον κατάλογο των δραματικών προσώπων έχουν καταχωριστεί τα ονόματα των προσώπων που ερμήνευσαν τον αντίστοιχο ρόλο. Η αρχειακή έρευνα οδήγησε στην ταύτιση των «ηθοποιών» με τα ιστορικά πρόσωπα, δίνοντας μάλιστα και στοιχεία για τις μεταξύ τους σχέσεις.¹⁵ Όπως φαίνεται, η παράσταση της Τραγέδιας αποτελούσε μια υπόθεση περισσότερο ενηλίκων και λιγότερο μαθητών.¹⁶ Τους πρωταγωνιστικούς ρόλους τούς

14. Ό.π., Επίλογος Υστερινός, στ. 1-28.

15. Τη συγκεκριμένη έρευνα εκπόνησα πριν από πολλά χρόνια, κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, σε αρχεία της Αθήνας και της Νάξου. Τα αποτελέσματά της δημοσιεύτηκαν, σε συνεργασία με τον καθ. Βάλτερ Πούχνερ, στο Γιώγ Βαρζελιώτη – Β. Πούχνερ, «Αναστηλώνοντας μια θεατρική παράσταση: η παράσταση του «Αγίου Δημητρίου» στις 29 Δεκεμβρίου 1723 στη Νάξο και οι συντελεστές της», Παράβασις 3 (2000), σ. 123-166 και συνοπτικά στην έκδοση της Τραγέδιας από τους Πούχνερ – Παναγιωτάκη, ό.π., σ. 94-99.

16. Βλ. σχετικά και Βαρζελιώτη – Πούχνερ, ό.π., σ. 153-157.

«κράτησαν» ενήλικες, γόννοι των σημαντικότερων οικογενειών του νησιού αλλά και ιερείς, ίσως Ιησουΐτες Πατέρες, πιθανώς δάσκαλοι του κολλεγίου. Συνδέονταν μεταξύ τους με δεσμούς συγγένειας εξ αίματος ή εξ αγχιστείας και είχαν αδιάλειπτες σχέσεις με τη μονή: συχνά υπέγραφαν ως μάρτυρες σε υποθέσεις των Πατέρων, είχαν οικονομικές συναλλαγές και δώριζαν ή κληροδοτούσαν στη μονή περιουσιακά τους στοιχεία. Οι νεώτεροι, επίσης αριστοκρατικής καταγωγής, αλλά και τα παιδιά, δεν αποκλείεται να ήταν απόφοιτοι ή και μαθητές της Σχολής, εκείνο όμως που σίγουρα τους συνέδεε ήταν οι κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις τους.¹⁷

Τον Δεκέμβριο του 1723 πραγματοποιήθηκε στη Νάξο μια παράσταση στην οποία συμμετείχαν, ως οργανωτές, ηθοποιοί ή κοινό, πλούσιοι και φτωχοί, μικροί και μεγάλοι, άνδρες και γυναίκες, άρχοντες και απλός λαός, καθολικοί και ορθόδοξοι, κοσμικοί και κληρικοί, Ρωμιοί και Φράγκοι, ένα μωσαϊκό διαφορετικών καταβολών, που ανεξάρτητα από την πρόθεση των Ιησουϊτών για προβολή, πήραν ο καθένας κάτι διαφορετικό, ανάλογα με το κοινωνικό και μορφωτικό τους επίπεδο. Κάποιοι διδάχτηκαν, κάποιοι άλλοι επιβεβαίωσαν την πολιτική ή την κοινωνική τους θέση, ορισμένοι σύσφιξαν τους φιλικούς τους δεσμούς, κάποιοι διασκέδασαν.

Όλα δείχνουν ότι η παράσταση έδωσε την ευκαιρία να βρεθούν όλοι μαζί και να συμπράξουν για έναν ευχάριστο σκοπό. Η χριστιανική διδασκαλία συνδυάζεται με λίγες ανέμελες ώρες χαράς και σύμπνοιας, που θα θυμίσουν τις παλιές καλές μέρες – στον Επίλογο Υστερινό, άλλωστε, ξεχωρίζει η ευχή «να γενή ο τόπος μας μαζί και το νησί μας / ως τό 'χαν οι παπούδες μας, μαζί κ' οι πρόγονοί μας».¹⁸ Μέσα από την συγκεκριμένη παράσταση, τεκμηριώνεται ότι στις αρχές του 18ου αιώνα, στη Νάξο έχει διαμορφωθεί ένα μικτό κοινωνικό περιβάλλον, απόρροια των μακραίωνων αλληλεπιδράσεων, στο οποίο συνεχίζουν να διατηρούνται όψεις της παλιάς ζωής.¹⁹

Σε κάθε περίπτωση, η συγγραφή της Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου στη Νάξο στο πλαίσιο μιας θεατρικής πρακτικής «δουτικού τύπου», φερμένης από τα ευρωπαϊκά καθολικά τάγματα στο Αιγαίο, και η χρήση των θεατρικών κειμένων της κρητικής αναγέννησης, προϊόντων της ελληνοβενετικής συμβίωσης, την τοποθετεί σε ένα διπλό σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσης, ως ένα πολυ-πολιτισμικό πνευματικό προϊόν. Τόσο οι διακειμενικές καταβολές του έργου όσο και τα παραστασιακά δεδομένα που τεκμηριώθηκαν από τις αρχειακές πηγές αποδεικνύουν ότι η Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου είναι προϊόν των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών που διαμόρφωσαν το πολιτιστικό τοπίο της εποχής, θέτοντας το θέατρο –αλλά και το θέαμα γενικότερα– στην υπηρεσία της κοινωνικής και θρησκευτικής «πολιτικής» των καθολικών ταγμάτων, όπως στην Ευρώπη, έτσι και στα νησιά του Αιγαίου πελάγους.

17. Βαρζελιώτη – Πούχνερ, ό.π., σ. 131-151 και 158-166.

18. Η Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου, Επίλογος Υστερινός, στ. 23-24.

19. Βλ. και παραπάνω, σημ. 6.

